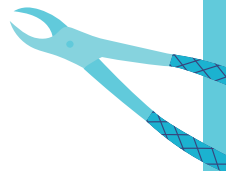

Den lange vej mod offentlig tandpleje – et historisk rids

Af Morten Arnika Skydsgaard

En milepæl

Munden er det organ i menneskets krop, som har vist den største sundhedsmæssige forbedring i de sidste hundrede år. For danskere født omkring 1. verdenskrig var det almindeligt, at de naturlige tænder blev erstattet af et gebis. I 1970'erne forekom det stadig i landkommuner, at unge fik en tandprotese i over- eller underkæben allerede i konfirmationsalderen.

Det er historie i dag. Den danske befolknings tandsundhed ændrede sig nemlig markant efter indførelsen af lov om børnetandpleje i 1972.

Lov om børnetandpleje er en milepæl i det danske sundhedsvæsens historie. Den kommunale tandpleje skabte i samarbejde med landets skoler en forebyggelsessucces, som bør kunne måle sig med andre skelsættende forebyggelsesindsatser som indførelsen af vaccination mod kopper i 1810, rent drikkevand og kloakering i anden halvdel af 1800-tallet samt hastighedsgrænser og brug af sikkerhedssele i 1970'erne.

Indsatsen var ikke livreddende, men den forvandlede danskerens tandsundhed, forbedrede livskvaliteten og skabte nul-huller generationer, som i dag har en dokumenteret tandsundhed i verdensklasse.⁴

Forudsætningen var sundhedspædagogik, fluoridbehandlinger og en unik dokumentation af tandsundheden, hvormed indsatsen nøje kunne følges. Ligesom vaccinationsnålens prik var det forholdsvis enkle midler, som skabte en banebrydende forbedring i danskernes tandsundhed.

Den skelsættende udvikling i den kommunale tandpleje er fraværende i den generelle danmarkshistorie, i det danske sundhedsvæsens historie og i forebyggelseshistorien.⁵ Den tandfaglige bog *Child Oral Health Care in Denmark* analyserer udvalgte aspekter af børnetandplejens udvikling, som jubilæumsskriftet *Tandlægernes Nye Landsforening, 1917-1992* sætter ind i et foreningsperspektiv.⁶ Børnetandplejens historie i Danmark har kun været udforsket i begrænset omfang og fortjener en tydeligere plads i historieboerne.

Da tandsundheden var privat

For de fleste danskere var kroppens og tændernes sygdomme et privat anliggende før 1900. I 1700-tallet blev tandsmerter behandlet med forskellige husråd som fx urtete, omslag eller brændevin, mens smeden eller en uddannet bartskeerer trådte til, hvis tanden skulle trækkes ud.⁷ I den periode fik blot 12 udenlandske tandlæger bevilget ret til tandlægepraksis i Danmark, hvor der ingen formel uddannelse fandtes.

Fra 1798 krævede tandlægepraksis en kort eksamen på Kirurgisk Akademi med overværelse af en kirurgisk og en medicinsk professor. Prøven varede en time og blev afholdt i gennemsnit hver andet år indtil 1850'erne, hvorefter den blev afholdt omkring to gange om året.⁸

Tandlæger var altså en sjældenhed i det meste af 1800-tallet. En periode, hvor tandsundheden ingen betydning havde på den sundhedspolitiske dagsorden, som primært drejede sig om epidemiske sygdomme. Tandlæge Christian Kjærtunge udgav i 1877 *Anviisning til Pleie af Tænderne og Munden*, som indledte med at gøre følgende status over tandsundheden i Danmark: "Det går med tænderne som med sundheden i almindelighed: Man lærer først at sætte pris på den, når de ganske eller til dels er borte".⁹

Før tandhygiejnens opståen var portrætmaleriet uden vor tids tandsmil. H.C. Andersens mund var lukket, og digteren var plaget af tandsmerter, som han beskrev mere end 100 gange i sine dagbøger. Andersen endte med at få alle sine tænder trukket ud og erstattet af et gebis. Hans mangeårige tandlidelser har angivelig leveret skaberkraft til eventyret *Tante tandpine*, som beretter om den onde ånd "Sat Ania infernalis", der dukker op en nat med en ubehagelig overraskelse: "Det var, som gik der en gloende syl ind i kindbenet", fortæller eventyret.

Franske tandbørster med stive svinehår kunne købes, men der eksisterede ingen fælles kultur for mundhygiejne. Der var mange hjem uden en tandbørste, og tandpleje var præget af fravær eller en mangfoldighed af husråd. I bogen *Tændernes Pleje* fra 1879 forklarede læge Victor Haderup om tandbørstens nytte og måtte samtidig advare mod en lang række populære husråd, som ødelagde tændernes emalje fx den udbredte brug af kulpulver, pulveriserede østersskaller eller cigaraske, som blev smurt på tænderne.¹⁰

Tandsundheden gik dog lysere tider i møde. Dansk Tandlægeforening var stiftet i 1873 og arbejdede aktivt for en selvstændig tandlægeuddannelse. Indsatsen bar frugt i 1888 med oprettelsen af Tandlægeskolen i København og en fireårig uddannelse, som skabte et solidt fagligt fundament for behandling af tandsygdomme i Danmark.

Håndlavede tandbørster med svinehår fra 1930'ernes København. Skafterne er af træ eller ben. I samme periode undersøgte Københavns Kommune, hvor mange elever der ikke havde en tandbørste - hverken deres egen eller en "familietandbørste". I den periode fabrikerede Danmark 800.000 tandbørster, mens 400.000 tandbørster blev importeret til en befolkning på 3.6 millioner. Det var "En tandbørste om året til hvert tredje menneske i Danmark", som *Berlingske Tidende* forklarede.¹¹

Børnetandplejens fødsel

Victor Haderup var en hovedkraft på den nyoprettede tandlægeskole. Han indførte navngivningen af tænder i munden med et plus og et minus, som også gjorde ham kendt i udlandet. Han deltog aktivt i et internationalt samarbejde, som for første gang satte tal på børns tandsundhed. En undersøgelse af 10.000 københavnske skolebørn i 1895-96 viste, at 93 % havde huller i tænderne.¹²

Det ikoniske foto af Danmarks første klinik for børnetandpleje fra 1896. På det arrangerede foto fra Borgerskolen i Svendborg undersøger Marinus Kiær et siddende barn. Til højre ses skolebestyrer Anders Hammershøj og til venstre fem børn i skoleforklæder. Ifølge Kiær's første opgørelse havde 920 ud af 1.111 børn huller i tænderne. Kiær havde fokus på forebyggende tandpleje og fik skoleeleverne til at skrive stil om værdien af god mundhygiejne.

Den første børnetandpleje voksede frem i Danmark omkring 1900. Tandlæge Marinus Kiær skabte på eget initiativ i 1896 en skoletandklinik på Svendborg Borgerskole. Kommunen stillede et lokale og en operationsstol til rådighed, hvorefter Kiær i de følgende ti år undersøgte og behandlede 7000 skoleelever gratis.

Kiær stiftede sammen med en bred kreds af tandlæger, læger, skolelærere og politikere Dansk Forening for Børnetandpleje i 1910. Foreningen kaldte til kamp mod den ”hærgende Tandsygdom”, som plagede børn i hele

Børns sundhed var en vigtig del af en socialpolitisk bevægelse i Danmark omkring 1900, hvor folkesundheden kom på den politiske dagsorden. Fra 1910 åbnede både skoletandklinikker og børneplejestationer, som tilbød lægehjælp til bl.a. fattige mødre og deres nyfødte.

landet. Foreningen indsamlede økonomiske midler, som bidrog til etableringen af kommunalt finansierede klinikker. Den første var allerede åbnet i Esbjerg i 1909, og de næste åbnede på Frederiksberg i 1910 og Svendborg i 1912. Ti år senere havde 19 kommuner etableret skoletandklinikker og foreningen havde ydet økonomisk støtte til 11 af dem.¹³

Visionen om en organiseret skoletandpleje voksede sig til en international bevægelse i begyndelsen af 1900-tallet. Kiær, Haderup og andre danske tandlæger var stærkt engagerede i det internationale tandlægeforbund, som arbejdede aktivt for at få børns mundhygiejne på den sundhedspolitiske dagsorden. Omkring 1910 havde Tyskland, Storbritannien, Sverige og Danmark etableret offentligt finansierede skoletandklinikker.¹⁴

Den kommunale børnetandpleje var en del af en ny og voksende social bevidsthed i det danske samfund. Omkring 1900 døde hver syvende

voksen af tuberkulose. Hvert ottende barn oplevede ikke sin 1-års fødselsdag. Denne befolkningsstatistik, som også afslørede den dårlige tandsundhed hos skolebørn, blev et vigtigt argument i en politisk kamp for bedre folkesundhed i alle samfundslag.

Befolkningsstatistik viste også, at fattige familier var hårdest ramt. Således arbejdede en række filantropiske foreninger – ligesom Foreningen for Børnetandpleje – også for tuberkulosebekæmpelse og børns trivsel. Foreningerne havde held med at præge den politiske dagsorden, som i 1905 førte til tuberkuloselove og børnelov. Dermed påtog staten sig at støtte fattige familier ramt af sygdom og tage sig af forsømte børn. Det var socialpolitik i en begyndende dansk velfærdsstat.

Det nye arbejderparti, Socialdemokratiet, ønskede at kommunerne involverede sig mere i etablering af offentlige skoler, sygehuse og alderdomshjem. Partiet foreslog i Folketinget i 1909, at staten også bidrog økonomisk til undersøgelse og behandling af skolebørns tænder i kommunerne, men lovforslaget vandt ikke flertal.¹⁵

Første lovudkast om kommunal tandpleje

I 1918 forsøgte Forening for Børnetandpleje at råbe myndighederne op i samarbejde med Tandlægeforeningen, Lægeforeningen og Sygekasserne. Budskabet var klart: Der skulle sættes ind i barndommen, hvis tandsundheden skulle forbedres, og det krævede en offentlig indsats, som tilgodeså alle sociale klasser.

Samme år nedsatte Justitsministeriet ”Carieskommissionen”, som var et bredt sundhedsfagligt udvalg. I 1919 foreslog Carieskommissionen en ”Lov om kommunal Tandpleje”, der pålagde landets kommuner at tilbyde alle skolebørn regelmæssig tandbehandling. Sundhedsstyrelsen bakkede op om idéen og tillod sig at drømme om, at Danmark med tiden kunne få en ”slægt forholdsvis fri for tandsygdomme”.¹⁶

Tandlægemangel og fortabte landkommuner

Sundhedsstyrelsen bemærkede dog i sin udtalelse til Carieskommissionens udspil, at lovforslaget ikke var realistisk. Det gav ingen mening at pålægge 1.400 kommuner at ansætte en tandlæge, når der kun var uddannet 500 tandlæger i Danmark. Loven blev derfor ikke realiseret.

Visionen om en landsdækkende gratis børnetandpleje forsvandt ikke. Allerede i 1923 foreslog en skolekommission, at alle børn mindst én gang om året skulle tilses af en tandlæge. I 1939 gentog en skolehygiejnekommision ønsket om en lov, som pålagde kommuner og amter obligatorisk børnetandpleje.¹⁷ Ingen af forslagene blev gennemført, selv om staten fra 1933 refunderede halvdelen af udgifterne til de kommuner, som havde indført børnetandpleje.¹⁸

Nogle kommuner lavede også en aftale med privatpraktiserende tandlæger om børnetandpleje, men den ordning blev indstillet på grund af uenigheder i slutningen af 1950'erne. På det tidspunkt fik under halvdelen af danske børn tilbudt regelmæssig tandpleje. I Norge var det 85 % og i Sverige 80 % af skolebørnene, som fik tilbudt gratis børnetandpleje.¹⁹ Begge lande havde vedtaget love om gratis skole- eller børnetandpleje i henholdsvis 1917 og 1938.²⁰

Oplomstringen i børnetandplejen skete primært i byerne. Halvdelen af landets købstæder havde skoletandpleje i 1960'erne.²¹ Tandsundheden var dog langt fra vor tids standard. I København havde kun hver 25. elev i 1. klasse nul huller i 1961. I gennemsnit fik Københavns 1.klasses elever indsat ni plomber og udtrukket to mælketænder i deres første skoleår, og en skoletandlæge erindrer, at "vi borede fra øre til øre".²²

Dengang var behandlingen det primære, mens forebyggelsen var sekundær eller helt fraværende i landets skoletandpleje. Det var langt fra alle steder i den kommunale tandpleje, at børnene blev instrueret i tandbørstning.²³

Problemet med befolkningens tænder var størst i landkommunerne, hvor kommunal tandpleje fandtes i knap 50 af mere end 1.000